

DAGMAR BARTOŇKOVÁ

PROZIMETRICKÝ ZLOMEK O TINÚFIOVI

Mohlo by se zdát, že v oblasti antické literatury již nemůže dojít k žádným převratným objevům. Zkoumání antického románu je však jedním z pracovních okruhů, kde stále dochází k novým překvapením, na jejichž základě je třeba ustavičně přehodnocovat dosavadní poznatky. Tato skutečnost se plně odráží v monografiích vzniklých v první polovině osmdesátých let, ať už jde o práci T. HÄGGA 1983 či o zcela nejnovější publikaci o antickém románu z pera N. HOLZBERGA z roku 1986. Zde mezi tzv. realisticko-satirickými romány nenacházíme jen tradičně uváděný Petroniův *Satyricon* či Apuleiovy *Metamorfózy*, nýbrž tu figuruje již i řecká skladba o Ioláovi, jejíž fragment byl publikován v roce 1973 (srov. BARTOŇKOVÁ 1986); k románům tzv. „idealizujícího“ typu přibyla např. *Lollianova Foinikika* (HOLZBERG je však ochoten klást je případně i mezi romány realisticko-satirické) atd. atd. U tzv. mladších idealizujících románů, jako byla *Babyloniaka* od Iambicha, román *Achillea Tatia* o Leukippě a Kleitofóntovi, *Longův spis Dafnis a Chloé* či *Heliodórova Aithiopiaka*, jsou zdůrazňovány vlivy realisticko-satirických románových skladeb z 1. století a z 1. poloviny 2. století n. l. K tomuto novému přehodnocování antické románové tvorby, ať už dochované v úplnosti, či známé pouze z výtahů nebo z fragmentů, dochází samozřejmě především s ohledem na obsahovou stránku skladeb. Při celkovém hodnocení antické románové tvorby však nemůžeme přehlížet ani její formální stránku, a v tomto ohledu se nám jeví jako jeden ze zvláště typických rysů většiny antických románů užívání specifického střídání prózy a veršů, tzv. prozimetra. Autor měl možnost vyjádřit svou myšlenku běžnou prozaickou formou, avšak z nejrůznějších důvodů přechází k jejímu vyjádření ve verších, jak mu buď vytanuly na mysl z děl starších básníků nebo z lidového mudrosloví, anebo jak se mu zdálo vhodné vyjádřit se vlastními verši. Autorka této stati se začala antickým prozimetrem zabývat koncem šedesátých let (BARTOŇKOVÁ 1969, 1971, 1972, 1973, 1973—4, 1977—8a, 1977—8b, 1979, 1980, 1985), neboť v dosavadní odborné literatuře nebyla této problematice věnována soustavná pozornost. Shora citované publikace z osmdesátých let, dále pak i příspě-

vek H. PETERSMANNA o Petroniovi (1986), v němž autor odkazuje mimo jiné i na naši obecně zaměřenou studii o prozimetru (BARTOŇKOVÁ 1976), naznačují, že prozimetrum je jedním z důležitých formálních rysů, jež nadále nelze v antické románové tvorbě přehlížet.

Ve SPFFBU E 29 (1985) jsem článkem Prozimetrické pasáže v starořeckých románech, zvláště fragmentárních, navázala na svou starší studii z roku 1972, v tomto příspěvku, věnovaném prof. J. Češkovi, bych chtěla soustředit svou pozornost k dalšímu nově objevenému fragmentu, v němž se opět setkáváme s prozimetrem. Jde o vyprávění o jistém Tinúfiiovi, jež vydal v publikaci "Papyri Greek and Egyptian, E. G. Turner on the Occasion of his 70th Birthday", London 1981, M. W. HASLAM. Na str. 35—45 seznámil čtenáře s tzv. Pap. Hauniensis inv. 400, jež se datuje do 2. stol. n. l. Rozměry papyru jsou 17.0 × 18.5 cm, zachovala se na něm spodní část sloupce o 25 za sebou následujících řádcích; na levém okraji papyru jsou dále ještě zbytky písma proti řádkům č. 6 a 23 až 24 — šlo pravděpodobně buď o poznámky nebo o okraj předchozího sloupce. Původ papyru není znám. Vzdálenost mezi jednotlivými písmeny je poněkud nepravidelná, stejně jako tvar jednotlivých písmen. Jak podotýká vydavatel, písmo tohoto druhu se mohlo uplatňovat na nejrůznějších typech textů, předpokládá však, že šlo o literární dílo nižší úrovně. HASLAM se domnívá, že jde o fragment řeckého románu. V textu se sice vyskytuje slovo magos a protože známe z mimů výraz magodoi, mohlo by případně jít i o fragment mimu, podle vydavatele je však úryvek toho druhu, že byl s největší pravděpodobností určen ke čtení, nikoliv k předvádění na jevišti, což podporuje názor, že jde o román.

V textu se objevují tři jména: Tinúfis, jež je nazýván magos, dále jakýsi Magoás a posléze Sósias. V případě Tinúfia jde zjevně o Egyptana, rovněž Magoás pochází z východu; (HASLAM v této souvislosti připomíná jméno mocného eunucha za Artaxerxa III., jež se jmenoval Bagóas a vedl vojenské operace v Egyptě). Sósias je naproti tomu řecké jméno pro otroky, známé z řeckých i římských komedií. Mág Tinúfis je podle HASLAMOVA výkladu prorokem (profetés), a to — jak by se dalo usuzovat z porušeného 25. řádku — prorokem Isidiným (srov. Kalasiris u Héliodóra, Zatchlas u Apuleia). Ve fragmentu je řeč o odsouzení muže (zřejmě proroka Tinúfia), jež se asi provinil cizoložstvím, hovoří se tu o záračné záchraně od mučení a popravy, ale podrobnosti jsou nejasné. Zejména jde o to, do jaké míry měl Sósias, na něhož se pravděpodobně vztahuje slovo demios „kat“, podíl na Tinúfiiově záchráně. Výraz demios je doprovázen zlehčujícími adjektivy, jež mohou mít zabarvení ironické. V závěru hovoří v první osobě žena, snad cizoložnice. Přes tyto nejasnosti fragment i po stránce obsahové v leččems připomíná shora zmíněný zlomek z románu o Ioláovi.

Shoda mezi oběma zlomky je však zejména v tom, že jejich forma je zjevně prozimetrická. Řádky 1—8 jsou porušeny, obsahové i formální srovnání se závěrečnými řádky 18—25, které jsou jasně psány v próze, dovoluje však závěr, že i začátek fragmentu byl v zásadě prozaický (řádek č. 4 však působí dojmem verše zvaného krétikos a řádek č. 5 má formu jambického trimetru). Řádky 8—17 jsou naproti tomu zřetelně širší než řádky předcházející i následující a byly zřejmě složeny v katalek-

tickém jambickém tetrametru, tj. v osmistopém jambickém verši, který má tu zvláštnost, že na čtvrtou tezi verše spadá vždy konec slova. Skutečnost, že na tomto místě se jednou objevuje hiát a dvakrát krátká místo dlouhé ukazuje, že se jambický tetrametr vlastně skládá ze dvou dimetrů, prvního akatalektického a druhého katalektického:

$$\bar{u} - u - | \bar{u} - u \bar{u} || \bar{u} - u - | u - \bar{u} \wedge$$

HASLAM, str. 36, upozorňuje, že verše tohoto druhu s diairesí uprostřed se v řecké literatuře nenacházejí, paralely jsou však známy z římské literatury (tzv. septenarius, resp. octonarius). Přicházejí tedy v úvahu dvě možnosti, buď že řecké verše na zkoumaném papýru byly ovlivněny nějakou latinskou předlohou, anebo že naopak latinské verše tohoto typu vznikly pod vlivem řeckého metrického úzu, o němž jsme až do nynějška nevěděli. Podle HASLAMA by mohlo jít o helénistickou inovaci, jež se uplatnila zejména v nižším literárním stylu a s níž se později obeznámili jak Plautus, tak Varro, u nichž se podobné verše vyskytují.

Jazyk dochovaného zlomku je nezvykle hybridní, forma připomíná menippskou satiru, pěstovanou u Řeků nejprve kyniky Menippem z Gadar a Meleagrem, ve 2. stol. n. l. Lúkiánem ze Samosaty, u Římanů pak již v 1. stol. př. n. l. Varronem, v 1. stol. n. l. Petroniem a Senekou. Ve své studii o prozimetru u Ioláa (BARTOŇKOVÁ 1985) jsem ukázala, že tamní prozimetrum mělo zřetelně satirické zabarvení, jež představuje jistou analogii s Petroniovým popisováním dobrodružství Encolpia a jeho druhů. Nic satirického nebo ironického nelze však prokazatelně rozpoznat ve zlomku o Tinúfiovi. Zkoumaný fragment je ovšem příliš krátký na to, aby se dalo s určitostí usoudit, s jakým typem prozimetra zde máme co do činění, zda jde o typickou menippskou satiru a s ní nutně spojenou ironii, či prostě o prozimetrum, v němž prozaický výklad ústrojně přechází — tu těsněji, jinde volněji — do veršů, v nichž přímo pokračuje plnohodnotný text, aniž zde použití veršů má vyvolávat dojem ironického výsměchu.

Základní model řeckého prozimetra, tak jak jsem se jej pokusila nastínit ve své stati z roku 1976, představoval vynalézavé a vtipné vkládání veršových pasáží, zvláště ze starších básníků, do nového prozaického kontextu a nalezl své specifické uplatnění především v zmiňované menippské satíře. Jistá odnož tohoto modelu, nemající vtipnou orientaci, se pak porůznu uplatňovala v řecké filozofické próze moralistického zaměření a v řecké románové tvorbě. Zároveň jsem však ukázala, že v římském prostředí se časem vytvořila specifická vývojová linie prozimetra, jež dávala ve stále se zvětšující míře přednost vlastní autorské veršové tvorbě před tradičním vkládáním veršů starších básníků do nového kontextu, a že tato římská inovace pronikala teprve později i do některých skladeb řeckých (BARTOŇKOVÁ 1976, str. 88nn., 1979, str. 45n.).

V řecké románové literatuře se dal před objevením úryvku o Ioláovi autorský typ prozimetra nejdříve prokázat teprve v románu o Alexandrovi od tzv. Pseudokallisthena ze 3. stol. n. l. Úryvek o Ioláovi je zhruba o jedno století starší než Pseudokallisthenés a do stejného časového obdo-

bí s Ioláem můžeme klást i zkoumaný fragment o Tinúfiuvi. V souvislosti s těmito úvahami se ještě neodbytněji než dříve vtírá na mysl otázka, kterou jsem naznačila již ve své studii u Ioláovi (1985, str. 128nn.): Jde opravdu o další poměrně raný řecký doklad autorského prozimetra, který buď představuje součást nedostatečně dochované řecké vývojové linie, na níž navázal Varro a další Římané, anebo tomu mohlo být i zcela naopak a autor románu o Ioláovi či autor zlomku o Tinúfiuvi mohli být inspirováni právě římskou linií, do níž patří Varro a Petronius? Vždyť vzpomeňme např. jak PERRY 1967, str. 324 odmítá řeckou předlohu i pro román *Historia Apollonii regis Tyri*. Jde tu všude pochopitelně jen o dohady a hypotézy, neboť průkazného materiálu máme zatím k dispozici jen velmi málo. Připustíme však, že jde o další nový impuls k zamýšlení, protože jen trpělivé studium veškerého dostupného materiálu z nejrůznějších hledisek — jak jsem se pokusila nastínit, prozimetrum nepatří mezi hlediska zanedbatelná — nás může přivést k důkladné analýze řeckého a římského románu.

LITERATURA

- BARTOŇKOVÁ, D. 1969: Předmenippovské počátky prosimetra, smíšeného stylu, v řecké literatuře, SPFFBU E 14, 1969, 59—71.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1971: Střídání prózy a verše v díle Lúkiánově, SPFFBU E 16, 1971, 253—261.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1972: Míšení prózy a veršů v antické románové literatuře, SPFFBU E 17, 1972, 83—102.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1973: Prosimetrum, the Combined Style in Boëthius's Work *De consolatione philosophiae*, ZbFFUK XXIII, *Graecolatina et Orientalia V*, Bratislava 1973, 61—69.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1973—4: Prosimetrum, smíšený styl, v díle Julianově, SPFFBU E 18—19, 1973—4, 225—240.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1976: Prosimetrum, the Mixed Style, in *Ancient Literature*, *Eirene* 14, Praha 1976, 65nn.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1977—8a: Prosimetrum v díle Martiana Capelly *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, SPFFBU E 22—23, 1977—1978, 205—215.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1977—8b: Prosimetrum u Seneky (*Apocolocyntosis a Epistulae*), SPFFBU E 22—23, 1977—1978, 216—237.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1979: K počátkům římské menippské satiry, SPFFBU E 24, 1979, 41—46.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1980: Daréz Fryžský a Diktys z Kréty a jejich místo v antické literatuře, SPFFBU E 25, 1980, 223—234.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1985: Prosimetrické pasáže v starořeckých románech, zvláště fragmentárních, SPFFBU E 30, 1985, 125—132.
- BARTOŇKOVÁ, D. 1986: K žánrovému zařazení díla Antonia Diogena, SPFFBU E 31, 1986, 159—165.
- HÄGG, E 1983: *The Novel in Antiquity*, Oxford 1983.
- HASLAM, M. W. 1981: Narrative about Tinouphis in Prosimetrum, in: *Papyri Greek and Egyptian*, E. G. Turner on the Occasion of his 70 Birthday, London 1981, 35—45.
- HOLZBERG, N. 1986: *Der antike Roman*, München—Zürich 1986.
- PERRY, B. E. 1967: *The Ancient Romances*, Berkeley and Los Angeles 1967.
- PETERSMANN, H. 1986: Petrons „Satyrica“, in: *Die römische Satire*, Wiss. Buchgesell. Darmstadt 1986, 383—426.

EIN PROSIMETRISCHES FRAGMENT ÜBER TINOUPHIS

In einem neuerlich publizierten griechischen Papyrusfragment (Pal. Hauniensis, Inv. 400) aus dem 2. Jh. u. Z. ist eine prosimetrische Form festgestellt worden (8 Zeilen in Prosa, 9 iambische Verse und wiederum 8 Zeilen in Prosa). Es liegt die Annahme nahe, daß es sich um eine dem Iolaos-Fragment sehr ähnliche Ausdrucksweise handelt, da beide Verfasser ihre eigenen Verse (d. h. nicht nur Verszitate aus älteren Autoren) in den prosaischen Text hineingelegt haben. Da dies in der griechischen Literatur erst wesentlich später vorkommt (3. Jh. u. Z.) als im lateinischen Schrifttum (bereits bei Varro im 1. Jh. v. u. Z.), muß es sich also entweder in der hellenistischen prosimetrischen Überlieferung um eine beträchtlichen Lücke handeln, oder die Verfasser beider obenerwähnten Fragmente dürften durch die Varronische Ausdrucksweise bereits beeinflusst worden sein.

